

Emil Nicklas Johnsen

Deltakende tilskuere

Tidsskriftenes samfunnsrollespill på slutten av 1700-tallet

Tidsskrifter er ikke tidløse. Tvert imot bør de ses som sin egen partikulære samtids skrift. Som en hypotese kan vi likevel anta at en god del tidsskrifter har forsøkt å intervenere i samfunnet eller offentligheten, slik at tidsskrifter og den trykte offentlighetens historie henger nøye sammen og belyser hverandre. Ambisjoner om å utgjøre en forskjell gjelder ikke bare *Arr. Idéhistorisk tidsskrift*, som siden 1989 har hatt som prosjekt å bidra til det offentlige ordskiftet gjennom å rive opp, eller i det minste pirke, i en del av de arrene fortida etterlater seg. Ser man på tidsskrifter som et kulturuttrykk over tid, kan man hevde at siden de første tidsskriftene oppstod på 1600-tallet har tidsskrifter vært spesielt opptatt av å avklare, avgrense eller uttrykke den sosiale, politiske eller kulturelle rollen de har ønsket å spille.

Nyere forskningslitteratur om danske og norske tidsskrifter har hevdet at den trykte offentligheten vi har i dag har sine røtter i 1700-tallets publisistiske tekstkultur.¹ I denne artikkelen vil jeg undersøke noen konfrontasjoner og brytninger mellom ulike tidsskriftpublisister, eller «tidsskriver», fra det sene 1700-tallets København, en periode hvor trykkoffentligheten generelt og tidsskriftoffentligheten spesielt gjennomgikk en viktig utviklingsprosess i Danmark-Norge. Det er særlig tydelig i tidsrommet mellom kronprins Fredriks hoffkupp i 1784, hvor han og hans medsammen-svorne grev Bernstorff signaliserte at de ønsket trykkefrihet velkommen, fram til den nye trykkefrihetsforordningen av 1799 ble innført og igjen på mange måter innsnevret mulighetsrommet for ytringer med en strengere lovfestet sensur-

bestemmelse. Disse 15 årene kan ses på som et laboratorium for trykkoffentligheten i Danmark-Norge, hvor normene for hvordan man skulle opptre som skribent i offentligheten kan sies å ha vært under forhandling.² Et av de tydeligste uttrykkene man kan finne for en ekspansjon av den trykte offentligheten etter 1784 er en høyere utgivelsesrate for tidsskrifter, en utvikling som tok til omtrent på midten av 1780-tallet og fortsatte på 1790-tallet.³ En rekke forfattere og skribenter tok i bruk tidsskriftmediet til sine formål. Tidsskriftene med deres sjangervariasjon var på mange måter tøyelige størrelser, som kunne anvendes og tilpasses ulike skribentprosjekter. At trykkoffentligheten på slutten av 1700-tallet kan ses på som en eksperimentell fase for ytringskulturen viser seg i hvor stor grad forfattere presenterte seg gjennom selvframstilte roller.⁴ Selve publikumsadresseringen var vesentlig i den nye trykkoffentligheten, ofte som et tillegg til selve teksten, noe som kan tolkes som symptom på at det ofte var noe som måtte avklares i relasjonen mellom forfatter og leser.⁵

Bruken av rollebegrepet i forbindelse med den trykte offentligheten er her inspirert av offentlighetsteorien til den amerikanske sosiologen Richard Sennetts, som fremføres i hans bok *The Fall of Public Man* (1977). Han forstår utviklingen av offentligheten på 1700-tallet ut ifra dens teatral karakter. Der den borgerlige offentligheten hos Habermas ligner på en dialog eller et resonnement, blir Sennetts bilde av offentligheten noe som ligner mer på et teaterstykke, eller et rollespill.⁶ Det sentrale for Sennett er at deltakerne i offentligheten på 1700-tallet spilte sine roller, og at de deltok i spillet uten å fremstå som sin privatperson, men snarere som stiliserte og bevisst konstruerte *personae*.⁷

Jeg vil i denne artikkelen se nærmere på hvordan rolleforståelsen ble forstått og uttøvd i to sentrale tidsskrifter, utgitt av to sentrale tidsskriftaktører på slutten av 1700-tallet i København. Den ene er Knud Lyhne Rahbek (1760–1830), som var helt sentral innenfor tidsskriftmiljøene. Han var en produktiv forfatter og kritiker, professor i estetikk og hadde en finger med i spillet når det gjaldt flere tidsskrifter. Han startet i 1785 sammen med Christen Pram tidsskriftet *Minerva*, som ofte anses som det mest sentrale tidsskriftet for intellektuell debatt på slutten av 1700-tallet. Her skal jeg derimot ta utgangspunkt i et annet av Rahbeks tidsskriftprosjekter, *Den danske Tilskuer*, som utkom fra 1791 til 1806 og som han stod for alene. Den andre aktøren jeg skal se nærmere på er Niels Ditlev Riegels (1755–1802). Han var

historiker, pamflettist og dyreanatomiker ved siden av å stå bak flere tidsskriftutgivelser, hvor det mest sentrale tidsskriftet var *Kiøbenhavnsskilderie*, som utkom fra 1786 til 1789.⁸ Jeg vil argumentere for at en sammenlikning av disse to tidsskriftene viser at det fantes ulike idealer for hvilken samfunnsrolle forfattere og brukere av det trykte ord skulle leve opp til. Rahbeks tidsskrift inneholder nemlig en maskert kritikk av Riegels. Rahbek plasseres gjerne som en viktig figur i litteraturhistorien, mens Riegels som historiker ofte settes i sammenheng med historieskrivningens historie, selv om han også her vanligvis gis en perifer rolle. Ser man derimot på disse to forfatterne som tidsskriftaktører vil man se at de snarere tilhører den samme trykte offentligheten og forholder seg eksplisitt og aktivt til hverandre. Ved å konsentrere seg om tidsskriftene, som hadde plass til flere ulike litterære sjangre og var en sentral publikasjonsform mot slutten av 1700-tallet, vil Rahbek og Riegels fremstå som vesentlige aktører, som illustrerer brytninger i forestillingene om hva man kunne og burde bruke den trykte offentligheten til.

Løgn, sannhet og offentlighetsideal

I et nummer av *Den danske Tilskuer* fra 1794 skrev en innsender, som signerte under navnet *Liebater Truthfriend*, om hvordan tidsskriftene var et karakteristisk fenomen i samtiden:

Da denne Epoke med Føie kan siges at være Ugebladernes og Tidsskrifternes, der mylre frem, som Døgninsecter om Sommeren, sagtens ofte ikke heller til et stort længre liv end disse, er der hos mig opkommet en Lyst, ligeledes i dette Fag at prøve mit Held.⁹

Tidsskrifter og ukeblader var altså på moten ifølge *Liebater Truthfriend*, som rapporterer om sine planer om å starte et eget tidsskrift. Det største problemet er, som han skriver videre, hvordan han skal finne et passende navn. Han vurderer *Skumringen* som et mulig navn, men vegrer seg fordi han frykter at leserne skal gjøre som de pleier, nemlig å finne på latterliggjørende kallenavn, og omtale ukebladet for *Skumlingen* i stedet. Andre alternativer dukker opp. Blant annet *Løgn og sladder* og *Skralden* (som på norsk blir det samme som *Søpla*). Men også disse navnene må han passe seg for, fordi det kan signalisere en for sterk «Nymodens

sansculottismus», med henvisning til radikale deler av tredjestanden i den samtidig pågående franske revolusjon.

Innsenderbrevet er interessant av flere grunner. Løgnhateren og sannhetsvennen kommenterer tidsskriftkulturen som om det er et utartet fenomen, hvor det å utgi tidsskrift nærmest har blitt et slags hobbyfenomen. Teksten er en satire, skrevet av Rahbek, som harselerer med at idealene om å søke sannheten gjennom trykkoffentligheten har forfalt til søppel, løgn og sladder.

Idealet om at trykkefriheten skulle brukes til å søke sannheten var en tydelig del av argumentasjon for å tillate trykkefrihet.¹⁰ I Danmark-Norge var det forhåndssensur på trykte tekster frem til sensurbestemmelsene brått ble opphevet i 1770, av kong Christian VII's livlege Johann Friederich Struensee. Borgerne ble av Struensee oppfordret til å ytre seg offentlig slik at man i fellesskap kunne søke det sanne og det nyttige.¹¹ Det var en ideell forestilling som var full av forhåpninger til hva skrivende personer kunne bidra med til samfunnets beste gjennom upartisk sannhetssøken. Struensee hadde imidlertid ikke regnet med å selv bli gjort til gjenstand for både kritikk og satire. Den plutselige sensurfriheten ledet ikke straks til en idealtilstand av gode og skikkelige borgere og et felles konstruktivt sannhetssøkende prosjekt. Trykkefriheten hadde blitt innført «ovenfra», men i stedet for ideell sannhetssøken, grep en rekke skribenter muligheten til under anonyme og pseudonymer å kritisere og satirisere, både hverandre og regjeringen. Struensee grep derfor etterhvert inn med restriksjoner på det frislippet han hadde tillatt i første omgang. Struensee ble avsatt og henrettet i 1772, og ble etterfulgt av et strengere regime under Ove Høegh-Guldberg. Likevel, til tross for innstramminger i den påfølgende perioden, ble ikke forhåndssensuren gjenninnført. Snarere skiftet man til ettersensur, i form av bøter og straff for overtredelse. I 1784 ble det nok en gang signalisert at regjeringen ønsket trykkefriheten velkommen, men det var fortsatt uavklart hvilket rom det var for politisk kritikk.

Flyveskrifter, det vil si enkelte små publikasjoner, nærmest pamfletter, var en hovedsjanger under Struenseetiden. Det som skiller perioden etter 1784 fra Struenseetiden, var at periodiske publikasjoner fikk en mer fremtredende rolle. Tidsskriftenes periodisitet skapte antakelig en større institusjonell kontinuitet i offentlige debatter og ordvekslinger, som ikke hadde eksistert tidligere. Samtidig er det klart at en del tidsskrifter ofte var en form for «one-man bands», skrevet

og utgitt av en enkeltforfatter, noe som imidlertid ikke var til hinder for at det ofte kunne opptre en polyfoni av fiktive og iscenesatte stemmer i tidsskriftene.

Rahbeks tekst under pseudonymet *Liebater Truthfriend* signaliserer at forfatteridealer- og normer var et viktig anliggende for tidsskriftene. Det var et problem å finne former for kritikk som var forenelig med det eneveldige styret. Rahbek hadde tidligere definert skribenten som «den Advocat, igiennem hvis Mund, den gode Sag appellerer til Publici Domstoel [...]»¹² En skribent var med andre ord bestemt normativt ut fra «den gode sak» i entall. Rahbek stod i spissen for en rekke skribenter som mente trykkefriheten burde brukes som et felles sannhetssøkende, men også konsensus-søkende, prosjekt. Ulike skribenter skulle helst ikke ytre seg på bakgrunn av særinteresser, men ha det felles gode for øye.¹³ Å ikke ha det felles beste for øye ble kalt for «partiskhet», noe som også kunne vise seg i for sterke innslag av personangrep (såkalte paskviller).¹⁴ Det gjaldt å vise at man selv ytret seg upartisk. Rollen tidsskriftskribenter søkte å spille i offentligheten, knyttet seg til disse overordnede idealene om konstruktiv kritikk. Men som jeg vil søke å vise i det følgende, stod Rahbek og Riegels' tidsskrifter for to ulike modeller for offentlig kritikk.

Spektatortidsskriftet som teatral moralisering

Rahbeks *Den danske Tilskuere* og Riegels' *Kiøbenhavn's skilderie* lå tett på en type tidsskrifter som var vanlig på 1700-tallet, nemlig det såkalte spektatortidsskriftet, som gjerne ble utgitt og skrevet av en anonym enkeltperson som fremstilte seg selv som en eller flere fiktive karakterer eller pseudonymer, som observerte seder, skikker og moralske temaer i samtiden.¹⁵ Spektatortidsskriftet hadde sin opprinnelse i det engelske tidsskriftet *The Spectator*, som ble utgitt av Joseph Addison (1672–1719) og Richard Steele (1672–1729) fra 1711 til 1713. Denne publikasjonen, som bestod av korte numre, utgitt nesten daglig, hadde en tydelig iscenesatt skribentrolle, hvor både spektatoren selv og redaksjonsmedlemmene var anonyme og fiktive karakterer. De var tilskuere i samfunns-livet og observatører, særlig av fenomener i byrommet. I spektatortidsskriftet ble moralske spørsmål knyttet til skikk og bruk tatt opp i en verdslig, fremfor i en religiøs form.¹⁶ Slik som Sokrates hadde bragt filosofien ned fra himmelen, skulle spektatoren bringe filosofien ut av bibliotekene og

universitetene og inn på kaffehusene og foreningene, og ut på gata, og den filosofien det var snakk om var en moralfilosofi som dreide seg om spørsmål om dydig livsførsel og oppfattet seg selv som «nyttig».¹⁷ Spektatoren søkte å bruke det trykte ord til å forbedre samfunnet og allmenheten.¹⁸ Utover på 1700-tallet fikk spektatortidsskriftet en rekke avleggere i ulike europeiske land.

I Danmark-Norge understreket den første utgiveren av *Den danske Spectator*, som var det første eksempelet på et slikt spektatortidsskrift i Danmark-Norge, at han så på verden som «en Skueplads af Vitløftighed, paa hvilken præsentere sig adskillige Spectacler».¹⁹ Utgiveren, den unge studenten Jørgen Riis, brukte spektatortidsskriftet til å stilisere en form for samfunnsrefleksjon. Tidsskriftet tok opp spørsmål knyttet til dyder og laster, gjennom karakteristikk av figurer som lærere, prester, aristokrater, embedsmenn eller «kvinnen».²⁰ Moraliseringen og samfunnskritikken kunne fremstå som svært kamuflert og samfunnskritikken som innpakket i rolle- og maskespill. Men et viktig poeng er at det nettopp er noe som karakteriserer tidsskriftene generelt på 1700-tallet. Snarere enn å se på kamuflasjen og iscenesettelsen som et slags gjemselspill fra forfatterens side, vil jeg hevde at det er selve dette rollespillet som kan være en inngang til å se på tidsskriftenes karakter på 1700-tallet. Spektatortidsskriftet innebar derfor ikke bare en rolle som tilskuer, men like mye en rolle som iscenesetter. Det teatrale i Riis' kortlivede spektatortidsskrift blir også understreket gjennom at han iscenesatte en del av kritikken mot *den Danske Spectator* selv gjennom å utgi et annet tidsskrift, *den danske Anti-Spectator*. En og samme forfatter stod her altså for debatten.²¹

Det er tydelig at spektatortidsskriftet etablerte en praksis hvor det å skrive gjennom en rekke roller, gjennom et helt rollegalleri innad i tidsskriftpublikasjonene eller på tvers av flere publikasjoner, var vanlig. Med andre ord spilte spektatortidsskriftet en sentral rolle også i utviklingen av en ny type forfatterrolle.²² I første årgang av Rahbeks tidsskrift *Den danske Tilskuer* presenteres en rekke figurer. Tilskueren er en tilrettelegger, en redaktør, som gir spalteplass til en rekke fiktive karakterer, som den allerede nevnte *Liehatr Truthfriend*. Nesten hvert nummer er forfattet gjennom en ny stemme og en ny karakter, som ofte er gitt et satirisk navn som *Den politiske Nostradamus*²³, *λα*, *Hr. Anonymus Scandal*, *Rusticia Nykom*. Det er tydelig at rollespillet med

fiktive pseudonymer var så veletablert i 1791, 80 år etter den Addison og Steeles originalspektator, at Rahbeks danske tilskuer kan ha et metanivå, hvor han kommenterer at all begynnelse er vanskelig. Men særlig er «den periodiske Skribents» begynnelse vanskelig, hevdes det. Hvis man er en sjenert gjest i et selskap, kan man til nød snike seg inn. Når det gjelder periodiske skrifter forventer publikum «en Indtrædelses Compliment». Det var ikke bare for en forfatter å begynne rett på sak. Det var nødvendig å løfte på hatten, hilse, fortelle hvem man var og hva som var ens ærend.²⁴ Dette inntredelseskompimentet kan undersøkes som noe særegent ved tidsskriftmediet, eller tidsskriftsjangeren. «Nogle af mine forgjængere have undveget dette ved at give en Beskrivelse over et opdigtet Selskab, som de tilskrev Bestyrelsen af det begyndte Blad; andre ved at give en ligeledes opdigtet Beretning om deres egen Person». Rahbek sikter her sannsynligvis til Jens Scheldrup Sneedorffs *Den patriotiske Tilskuer*, eller andre lignende tidsskrifter nasjonalt eller internasjonalt. Sneedorffs tilskuer fremstilte for eksempel et fiktivt «selskap» bestående av representanter fra de fire ulike stendene. Disse beskrives som utgiverne av tidsskriftet.

Rahbeks oppdiktete spektatorskikkelse karakteriserer med andre ord tidligere spektators selvoppdiktethet som en avleggs måte å adressere publikum på. Det har blitt hevdet at pseudonymitet og anonymitet ble politisert under Struenseetiden.²⁵ På den ene side kan man se at tidsskriftene fortsatte med praksisen i stor grad, til tross for at det kunne vekke signaler om en form for politisk aktivisme som kunne oppfattes som problematisk for det eneveldige styret, selv etter 1784. Rahbek er ikke sen med å understreke at bladet skulle levere «almeennyttig Folke-Philosophie», samtidig som det understrekes at han ikke skal servere noe «egentlig politisk og statistisk».²⁶ Ja, helst skulle han helt unngå «Det politiske Uvæsen» så vel som den «politiske Landeplage».²⁷ Han anstrenger seg for å unngå det politiske, og de fleste av Rahbeks pseudonymer karakteriserer, eller tar avstand fra, en tendens til å bruke det trykte ord til politisering. *Rusticia Nykom*, en nylig innflyttet landsbypike, uttaler hvor kjedelig det er i byen, hvor samtalen ved middagsbordene bare handler om politikk. Politisert anonymitet eller pseudonymitet ble også kommentert mer direkte i et brev av *Hr. Anonymus Scandal*, som er en satire over en forfatter som kritiserer enkeltpersoners feil og mangler i offentlige skrifter, uten selv å stå frem med sitt navn. Flere mente at det var viktig å skille

R050

A S C H E H O U G

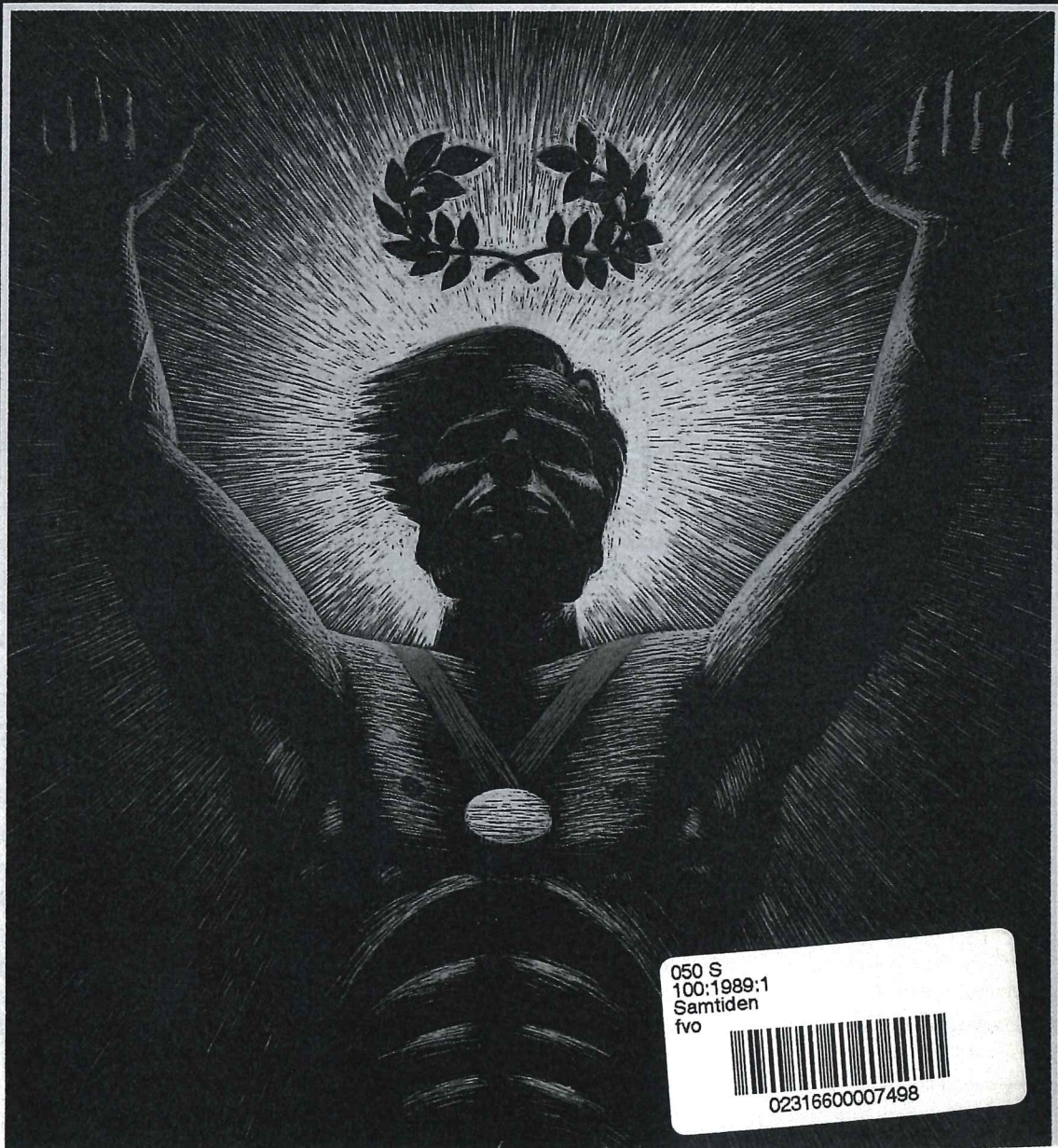
S·A·M·T·I·D·E·N

1

1 · 9

8 · 9

Toppidrettens myte Helsekrise AIDS som nyhetsdrama
Innvandring og toleranse Heidegger og nazismen
Harald Sverdrup John Berger Salman Rushdie

050 S
100:1989:1
Samtiden
fvo

0231660007498

mellom paskviller og satirer. En del forfattere hevdet at paskviller var personangrep, mens satirer var moralisering uten æreskrenkelser. P.A. Heiberg hevdet at satirikerne hadde intensjoner om å forbedre, mens paskvillanten kun var ute etter å såre.²⁸ Samtidig var det flytende overganger, særlig hvis definisjonen var avhengig av det som vakte anstøt. Da var distinksjonen og definisjonen ikke bare avhengig av teksten selv, men også reaksjonene på den. Om noen ble såret av at en satiriker ønsket å forbedre dem, ville de helt sikkert definere satiren som en paskvill. Det var altså nesten å forvente at det ikke ville herske konsensus rundt det satiriske.

Herr Scandal i Rahbeks tidsskrift påstår at det var en stygg feil å holde seg til saken. «Personen, Personen er det, De maae gaae løs paa». Scandal viser til et motto fra Caesars tale til sine soldater: «os feri!», hvilket kan oversettes som «gi dem en på trynet». Det blir hans valgspåk som forfatter. Etter å ha trykket brevet trer likevel utgiveren frem og tar avstand til innholdet i brevet:

Jeg foragter enhver, der, som Forfatterne af *Mads Baggers Brevtaske*, og den billige Anmærkning, griber Pasqvillens Stilet mod den enkelte Mand, han hader, i Steden for med Juvenal og Lucil at gribe Satirens Sværd mod de seierrige Laster.²⁹

Det gjaldt å holde paskvillen på armlengdes avstand. Henvisningen til forfatterne (i flertall) av *Mads Baggers Brevtaske* viser til en pamflett som ble utgitt under pseudonym av Niels Ditlev Riegels. Man kan da tolke Herr Scandal som en satire over en skribenttype som Riegels representerer. En skribent som ifølge Rahbeks tilskuer argumenterer *ad hominem*, angriper personer, og moraliserer på en feilslått måte, i tillegg til å opptre i en for politisk rolle.³⁰ Moraliseringen skulle angripe lastene, ikke den enkelte. Problematikken knyttet til hvor mye man kunne skrive offentlig om forslag til politisk forandring og forbedringer var på et vis tydelig allerede under Struenseetidens pennefeider. Nå har den derimot utkrystallisert og institusjonalisert seg i tidsskriftene, som et fast periodisk innslag i trykkoffentlighetens forhandlinger om sin egen mulige samfunnsrolle. La oss derfor se på hva det var Rahbek reagerte på, ved å se på det tidsskriftet Riegels' utga, som i likhet med Rahbeks hadde tatt inspirasjon fra spektatortidsskriftene.

Rollepill i *Kjøbenhavns skilderie*

Første nummer av *Maanedsskriftet Kjøbenhavns Skilderie*, ble trykket anonymt i november 1786. Bladet kom ut i i tre årganger, fra 1786 til 1789.³¹ Tidsskriftet ble forstått som noe virkelig nytt i samtidens tidsskriftsflora og trykkoffentlighet overhodet. Det heter i en samtidig omtale i *Lærde Efterretninger*: «I det hele er dette Skrivt et varigt Monument for den uskatterlige Skrivefrighed vi nyde, da her paaankes Feil og Misbrug, dem man for 20 Aar siden neppe havde hvasket om i det fortroeligste Vennelaug.»³² Også Riegels' biograf Morten Petersen har kalt det en banebryter for pressen, noe jeg tror har mye for seg. P.A. Heibergs *Rigsdaler-Sedlens Hændelser* som kom i 1787–89, har generelt fått mer oppmerksomhet i forskningen og sekundærlitteraturen om perioden. Heiberg og Rahbek er tydeligere litterære figurer enn Riegels.³³ Heiberg er muligens mer elegant, kanskje også mer vittig, men Heiberg hadde lært å bruke tidsskriftformatet i kritisk øyemed et sted. Den nevnte omtalen i *Lærde Efterretninger* påpeker likhetene i de to bladenes satirisk-reformistiske tendens.³⁴ Riegels' bidrag til den kritiske offentligheten har ikke blitt fanget opp av litteraturhistorien eller pressehistorien, der for eksempel Heiberg eller den noe yngre Malthe Konrad Bruun har fått mer oppmerksomhet som overskridende og opposisjonelle skribenter.³⁵ Begge disse ble landsforvist og levde i eksil fra 1799/1800, omkring den tiden den nye sensurforordningen kom i stand.

Riegels trykket *Kjøbenhavns Skilderie* hos boktrykkeren Holm. Mye av det regjeringen bekymret seg for, og som ble bøtelagt, ble trykket her, blant annet Heibergs viser og en anonym pamflett av Riegels under navnet *Julemærker fra Landet og Byen*, som inneholdt en «drøm» eller visjon en stenderforsamling i Danmark-Norge, på samme måte som i Frankrike.³⁶ Om ikke akkurat Københavns svar på Londons beryktede «Grub Street»³⁷, kan trykkeriet til Holm likevel betegnes som en av de viktigste kanalene for en mer uredde bruk av trykkefriheten i årene etter 1784, hvor skribenter med mer kritiske stemmer fikk slippe til. Med sin bakgrunn fra hoffet og kirkehistoriske studier, skal vi likevel være forsiktig med å plassere Riegels i samme bås som de forbitrede undergrunnsforfatterne i Paris, som Robert Darnton har tillagt så stor betydning for den politiske utviklingen mot den franske revolusjonen og jakobinismen.³⁸ Sammenliknet med de parisiske libelleskrifter, som besto av kritikk av

aristokratiet, æresutskjellelser, og seksuell sladder grensende til det pornografiske, blir Riegels og Heiberg noe bleke i forhold.

Kiøbenhavns Skilderie består av tekster i ulike sjangre og av ulikt omfang. Det bestod av alt fra korte moralske tekster om hverdagslige fenomener til lange avhandlinger om oppdragelse og historie. Bladet begynner i de tidligste numrene med å skildre København fra gateplan, hvor tiggeri, dårlige veier, falitter, drukksenskap, fyll og dårlige finanser ble utpenslet sammen med satirer over livet i borgerskapets klubber. Det fremsettes allegoriske politiske forslag i taler til «fru Hafnia», og Riegels skriver satiriske vitenskapelige avhandlinger om hvordan trygle for å skaffe seg understøttelse eller posisjon hos adelige velgjørere. Samtidig publiseres det lengre avhandlinger om for eksempel skipsbygging og oppdragelse, disse utgjør en solid bolk av de tre årgangenens tekstmasse. I de tidligste numrene utgis et enkelt nummer av gangen, mens Riegels i de senere stadig utgir flere og flere måneder i et jafs. Utgivelsesrytmen fremstår da uforutsigbar og ujevn, stakato og erruptiv, sammenliknet med for eksempel *Minervas* jevne månedlige flyt, og mer avhengig av en enkelt skribents luner og produksjon.³⁹

Kiøbenhavns skilderie fremstår som et ustadig soloshow, men ustadigheten kan likevel være en indikator som viser at det var et type tidsskrift som var knyttet til en utprøving av skribentroller. Det er elementer av spektatortidsskriftet, men det er også tydelig inspirasjon fra den franske forfatteren Louis Sébastien Mercier og hans *Tableau de Paris*. I første nummer heter det: man har «givet et Skilderie af Paris, og hvorfor skal Kiøbenhavn mangle sit?»⁴⁰ Sjangermessig fremstår Riegels som mer mangfoldig, men også mindre konsekvent enn sitt forbilde. *Tableau de Paris* var ikke et tidsskrift, men ble publisert bind for bind fra 1781 til 1788 (12 til sammen) uten den faste periodiske rammen som et tidsskrift gjerne har. Men selv om det ikke var et tidsskrift, ser Mercier likevel ut til å ha vært et særlig forbilde for københavnske tidsskriftskribenter som forsøkte å utnytte det nye rommet for offentlige ytringer etter 1784. P.A. Heiberg siterer Mercier flere ganger i *Rigsdaler-sedlens Hændelser*, hvilket tyder på et betydningsfullt kjennskap.⁴¹ Vi kan også nevne oversetteren Odin Wolff, som var en svært aktiv oversetter og skribent i *Morgenposten* og standhaftig utgiver av *Journal for Politik- Natur- og Menneske-Kundskab* fra 1793 til 1829. Wolff oversatte oppfølgeren til *Tableau de Paris*, *Le Nouveau*

Paris (1798) under tittelen *Nyeste Malerie af Paris* (1800). Men allerede i *Morgenposten*, i årene 1786–89, ble en stor mengde enkelttekster fra *Tableau de Paris* oversatt. En opp-telling av alt jeg kunne finne kom til 71 Mercieroversettelser, de fleste fra august 1788 til oktober 1789. Først og fremst fra *Tableau de Paris*, men også noen fra *Mon Bonnet de Nuit* («Min Natlue»), et av Merciers andre verker fra 1780-tallet. Merciers proklamasjon om å studere Paris' «Physionomie morale»⁴² har en klar parallell i en rekke av *Kiøbenhavns Skilderis* numre. Det er den samtidige fremtredelse av byens fenomener, og da mer menneskene enn monumentene, som skal innfanges og beskrives moralsk. Men der Riegels varierer form og utgivelsestakt, er Mercier mer trofast mot sin form, hvor de korte tekstene i alle fall holder en relativt stabil lengde. Formen er stabil mens temaene forandres. I *Kiøbenhavns skilderie* er det så å si diametralt motsatt.

Mercier var særlig opptatt av «misbruk» (*abuses*). Å beskrive eller kunngjøre de mektiges «misbruk» er «å forbedre deres ruin».⁴³ Denne politiske brodden i Merciers tablå kan også merkes i *Kiøbenhavns Skilderie*. Tidsskriftet er på mange måter grunnlaget for at Riegels har blitt omtalt som periodens «skarpeste Kritiker i politisk-social Hensende».⁴⁴ Publikumsadresseringen i tidsskriftene var investert i patriotiske prosjekter, en iver for forbedring av borgernes moral og utbredelse av dyder. Skriftens effekt på publikums skikker og seder, dyder og laster var vesentlig, også for Riegels. Men ved å forsøke å ta tak i «misbruk» går han også inn i en mer direkte agendasettende politisk rolle. Han vil være noe mer enn moralist. Ikke bare tiltale publikum, men også makta. Man får en vertikal og en horisontal henvendelse samtidig, med spark oppover i hierarkiet og en ambisjon om å fremstille det kritikkverdige i et grellt lys, slik at forholdene kan bli synlig for alle og enhver og dermed endres. Rollen som tidsskriftforfatter blir dermed forstått med en helt annen brodd. Riegels går her mye videre enn Rahbek.

For at trykkefriheten skulle ha en opplysende virkning var den ifølge Riegels avhengig av «Friemodighed» hos forfattere, som kunne fremstille «misbruk» i staten «beskueligen». Uten frimodig påpekning av «misbruk» ble trykkefriheten bare en lettferdig underholdningsform som utelukkende skapte det han kaller «Echogale» skribenter, det vil si, forfattere som bare speilet den rådende «Tidernes Smag» uten å komme med innsigelser. Siste nummer av *Kiøbenhavns Skilderie* karakteriserer da skribentene i

tidsskrifter som *Minerva* som «yndestens Glutte», som ikke ville bruke trykkefriheten til å gi råd og kritikk, men istedet nøye seg med å kruse på overflaten og etterplapre makta. Da blir den publisistiske offentligheten, med dens tidsskrifter og pamfletter, bare «en Moerskab, man lader Folket beholde». ⁴⁵ Hvis trykkefriheten hadde noen mening, så var det at enhver «tenkende» og «granskende» skribent kunne tilby staten en type råd, daddel og kritikk den ellers ikke ville ha fått. Riegels velger å legge ned *Kiøbenhavns Skilderie*, og overlate «sin Pensel» til «betalte Malere», nettopp fordi de mektige ikke leser tidsskriftet, og ikke gjør noe med de av ham påviste misbrukene i barnehjemmet og pesthuset. Han opptrer ikke som forfatter fordi han liker å «male denne Gierings umerkelige Boblen og Løftning». ⁴⁶ Grunnen til at han ga ut tidsskriftet var altså at han ønsket å bidra til at feil ble rettet opp ved at han fremstilte dem i bladet gjennom anskuelige og malende beskrivelser.

Tidsskriftene og konkurrerende forståelser av forfatterrollen

Riegels uttrykte i sitt tidsskrift en skepsis til den offentlighetsmodellen som blant annet Rahbek hadde gått inn for i *Minerva*, det vil si en konstruktiv trykkoffentlighet, hvor maktkritikken var skånsom og på lag med regjeringen. Regjeringen ønsket seg, ifølge en av dens representanter, «velmeente Advarsler», «Erindringer om Mangler» med mer, men kritikk skulle fremsettes på en måte som ga uttrykk for «ædel Frimodighed, foreenet med den anstændige Beskedenhed.» ⁴⁷ Idealene om den kritiske skribent måtte altså ikke skli ut til å bli utemmede frekkheter, ifølge den innflytelsesrike embedsmannen Christian Colbjørnsen. Idealet var en konstruktiv, men beskjedne skribent, som i god tro fremsatte kritikk som embedsmennene kunne lytte til i ro og mak. ⁴⁸ I *Den danske Tilskuere* var Rahbek helt på linje med et slikt anstendighetsideal, og en mer direkte politisk kritikk ble gjort til gjenstand for satire. Rahbek prioriterte i *Den danske*

Tilskuere en mer allmenn moralisering, og tok avstand fra den politiske skribent. Riegels avstod ikke fra å moralisere, men adresserte både de styrende og de styrtes dyder og laster.

Jeg har forsøkt å vise hvordan Riegels og Rahbek gjør hverandre til antityper på sine egne idealer og at dette blir tydelig i tidsskriftprosjektene deres. I *Kiøbenhavns skilderie* kritiserer Riegels Rahbek, og i *Den danske Tilskuere* kritiserer Rahbek Riegels. I deres tidsskriftutgivelser opptrer de som antagonist i en konflikt om offentlighetsideal og forfatterroller. De fremsetter ulike svar på hva man skulle bruke det trykte ord til og hvilket rom det kunne og burde være for politisk kritikk. Riegels' modell for forfatteren var en «frie-modig» forfatter, som med en skarp penn kunne opptre som en korrigerende samfunnskraft. Riegels' forfatterrolle er i tidsskriftet knyttet til tittelen på bladet. Han skriver på vegne av *Skilderiet*, og hans retorikk er særlig preget av en oppfatning av egen rolle som samfunnsforandrende. ⁴⁹

Denne konflikten utspilte seg i deres respektive selvutgitte tidsskrifter, delvis gjennom et satirisk pseudonymt rollegalleri som kan være vrient å tyde i ettertid, og delvis gjennom stiliserte forfatterposisjoner som tok utgangspunkt i spektatortidsskriftets tradisjon. Riegels og Rahbek så for seg ulike samfunnsroller for forfattere som publiserte i offentligheten. Begge anså det som en umulighet å være offentlig skribent uten å appellere til «den gode Sag». Forskjellen lå imidlertid i om forfatteren selv kunne definere den gode sak. Rahbek lå tettere opp til den offisielle ideologi, mens Riegels fremstår som en utfordrer, som ønsker at forfattere selv skulle kunne sette agendaen. Konfrontasjon mellom de to om hva den trykte offentligheten egentlig skulle brukes til foregikk likevel innenfor rammene av tidsskriftene – en publikasjonsform hvor de eksperimenterte med utsagnsrollene de benyttet seg av, og hvor de kunne lage satirer over hverandres synspunkter. Som tidsskriftaktører var de begge spektatorer og tilskuere, og de utviste en vedvarende interesse for egen og andres måte å delta i den trykte offentligheten på.

IFIKK, Universitetet i Oslo
e.n.johnsen@ifikk.uio.no

VITENSKAPELIG, FAGFELLEVDERT ARTIKKEL

Noter

- 1 Eivind Tjønneland, «Innledning», *Opplysningens tidsskrifter*, i. Krefting, Nøding, Ringvej, *En pokkers skrivesyge*, 10–11.
- 2 Kjell Lars Berge, «Developing a new political text culture in Denmark-Norway, 1770–1799», 175–176. Rian, *Sensuren i Danmark-Norge*, 180. Jacob Mchangama og Frederik Stjernefelt, *MEN. Ytringsfrihedens historie i Danmark*, 180–181.
- 3 Se Thomas Munck, «Public debate, politics and print», 323–324. Thomas Munck, «Absolute Monarchy in Denmark», 215. Thorkild Kjærgaard, «The Rise of Press and Public Opinion in Eighteenth-century Denmark-Norway», 229.
- 4 Som det het i det københavnske tidsskriftet *Morgen-Post* i 1786: «Meget faa Bøger trone frem for det dømmende Publikum, uden at være forsynet med en Fortale. Man har saameget, man vil have sagt sin Læser, saameget, man vil have undskyldt og som man ikke faaer Anledning til at sige i Skriftet selv.» «Forerindring, og Svar til Fortolkeren af Faaer Simpels løierlige Smaasnakken», *Morgen-Post*, 1–2 (1786). Man må også huske på at tidsskrifter på denne tiden ofte ble tilgjengelig i innbundet form. Bestiller man opp 1700-tallstidsskrifter til lesesalen ved for eksempel Nasjonalbiblioteket i dag, vil det se ut som bøker.
- 5 Claus Fasting hevdet at fortaler ofte fremstår som klipper hvor leserne lider skibbrudd. Dette hevdet han i fortalen til *Provinzial-Samlinger*. «Til Læseren», *Provinzial-Samlinger* 1 (1791). Se også Johnsen, «I Klios forgård», 17–19.
- 6 Den historiske forskningen om offentlighet har vært preget av tesene som den tyske sosiologen og filosofen Jürgen Habermas' fremmet i sitt habilitasjonsskrift *Strukturwandel der Öffentlichkeit* fra 1961. Habermas la vekt på overgangen fra en representativ til en borgerlig offentlighet. I den representative offentligheten fremviste føydalsamfunnets eliter sin makt for publikum, mens i den borgerlige offentlighetsformen ble publikum forstått som aktive deltakere bestående av private personer. Her deltok man som aktive borgere med offentlige resonnementer om det som var av allmenn interesse. Habermas, *Borgerlig offentlighet*, 49–55. Habermas' teori er først og fremst problematisk fordi idealtypene – representativ og borgerlig offentlighet – og deres ontologiske status ikke avklares. Er de teoretiske konstrukter eller stemmer de overens med en empirisk eller historisk virkelighet? En annen svakhet som har relevans i denne artikkelen er at det å forvente enten «resonnementer» eller representasjon av makt ville ha gitt en mangelfull beskrivelse av hva som foregikk i det tidsskriftmaterialet jeg undersøker. Disse tekstene er fulle av retoriske spill og knep, og konfrontasjoner av ulike synspunkter på hva som i seg selv burde være offentlighetens funksjoner. Jeg tenker altså at rollebegrepet er mer dekkende og fruktbart for å forstå tidsskriftoffentlighetens praksis.
- 7 Sennett, *The Fall of Public Man*, 73, 107.
- 8 Han forsøkte å etablere et tidsskrift *Magazin for moersom Læsning, meest Opdragelse og Skolevæsenet angaaende* i 1790, som ikke ble noe av. Et annet tidsskrift ble realisert under tittelen *Fornuftens og Menneskehedens Rettigheders Archiv* 1795–1798. Et siste tidsskrift som det også er mulig at Riegels stod bak var *Skilderie af vore Tider* (1790–1791). Riegels er oppført som utgiveren i en boksalgsliste i *Kiøbenhavnse Tidender* fra 1802, etter forfatterens død. Men det er eneste vitnesbyrd om at Riegels er opphavsmann. Se Johnsen, «I Klios forgård», 101.
- 9 Liehater Truthfriend [Knut Lyhne Rahbek], «Hr. Tilskuer», *Den danske Tilskuer* 16 (1797): 121–127, 121.
- 10 Edvard Holm, *Nogle hovedtræk af trykkefrihedens historie*, 4–6.
- 11 Jens Glebe-Møller, *Struensees vej til skafottet. Fornuft og åpenbaring i Oplysningstiden*, 25–27.
- 12 «Literatür», *Minerva*, 1 (1785), 86. Sitatet fortsetter slik: «(...) naar den afvises, eller taber ved undersretterne, og vee det Land, hvor dette Tribunal ikke finner Sted.»
- 13 Håkon Evju, «Skrivefrihedens Rigsdag». Patriotisme, trykkefrihet og politisk deltakelse under det sene eneveldet», 159.
- 14 Johnsen, «I Klios forgård», 91.
- 15 Pallares-Burke, «*The Spectator*, or the metamorphoses of the periodical: a study in cultural translation», 142–144.
- 16 *The Spectator*, 10 (1710), 15. Målet med å lese bladet ble det sagt her, var at publikum skulle få «instruction», altså en moralsk opprustning.
- 17 *Den danske Spectator*, 1 (1744): «En Philosophus, der søger at befordre Dydens Fremgang, og at stille Lasterne i deres Force, gjør intet andet, end hvad han efter Naturens Lov er skyldig i at gjøre»
- 18 Krefting et al, *En pokkers skrivesyge*, 120–121. Tjønneland, «Innledning», *Opplysningens tidsskrifter*, iii-iv.
- 19 *Den danske Spectator*, 1 (1744).
- 20 Krefting et al, *En pokkers Skrivesyge*, 127.
- 21 Krefting, «Panegyrikk, spectator-litteratur og offentlighet under det dansk-norske eneveldet», *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 2 (2016): 94–105.
- 22 Johnsen, «I Klios forgård», 34–46.
- 23 Pseudonymet «Nostradamus» er et hint til spådomskunst og profetier. Riegels' pamflett *Julemærker fra Landet og Byen* fra 1790, hinter også til en form for politisk spådom gjennom «julemerkene» som var en gammel skikk hvor man i romjula plantet noen lapper i snøen 12 dager i strekk. Av disse kunne man senere lese hvordan været ville bli i de 12 kommende månedene. Rahbeks Nostradamus hinter også til almanakken, som har en periodisitet som kan ligne på tidsskriftets. Almanakkene var strengt regulerte publikasjoner hvor man trengte kongelig privilegium. Det å spå omkring tilkommende tiders politiske begivenheter ble i det hele tatt sett på som suspekt eller farlig. Se Aina Nøding, «Hva er et 1700-talls tidsskrift?», i *Opplysningens tidsskrifter*, 7–8.
- 24 Rahbeks formulering med et kompliment kan gi assosiasjoner til dedikasjoner og hyllester, som var vanlig foran i trykte bøker som var blitt understøttet av en aristokratisk eller kongelig mesen. I slike dedikasjoner er komplimentet vesentlig. Men at komplimentet rettes til publikum som appellinstans, tyder mer på at komplimentet her skulle definere og spesifisere en bredere samfunnsrolle.
- 25 Henrik Horstbøll, «Anonymiteten, trykkefriheten og forfatterrollens forandring i 1700-tallets Danmark», *Lychnos. Årbok För Idé- och Lärdoms historia* (2010): 147–161.
- 26 *Den danske Tilskuer* 36, (1791): 281–288, 281.
- 27 *Den danske Tilskuer* 14, (1791): 105.
- 28 Thaarup, «Peter Andreas Heiberg», *Historisk Tidsskrift*, 119–120.
- 29 *Den danske Tilskuer*, 1 (1791), 8. En «Stilet» sikter til et spisst redskap, og det menes enten en liten dolk eller et skriveredskap. Rahbek hinter sannsynligvis til at paskvillantens bruk av pennen minner om dolkestøt.
- 30 *Den danske Tilskuer* er en konstant kommentar til den offentlige tekstkulturen, og bør helt klart gjøres til gjenstand for videre studier. Det kommer for eksempel i nummer 20 (1791) et forslag fra Novatianus Bessermacher om å redusere bokanmeldelser til en håndfull tegn. Pluss, minus, y, x, z. Slik kunne anmeldelser både kommuniseres mer effektivt til leserne og utkomme sjeldnere. Man kunne i følge Bessermacher bruke tegn lånt fra almanakken, f.eks stjernetegn. Skorpionen kunne man bruke til å markere at et skrift var en paskvill. Løven under skrifter hvor «sanhed og den gode sag forfegtedes». Et slikt tegnsystem ville gjøre det enkere å orientere seg i samtidens litteratur. Særlig ville det være enklere å sortere ut hvilke trykksaker som er på parti med «den gode Sag» og hvilke som ikke. Selv om Bessermachers forslag er en satire stemmer de overens med de utsagnene som fremkommer i første nummer av *Den danske Tilskuer*, hvor Rahbek trer ut av karakteren Herr Scandal og snakker på vegne av bladet selv. Kunne man opprettet et tegnsystem for enkelt å skille mellom skrifter som talte den gode sak og skrifter som talte den onde sak ville mye vært gjort.

- 31 Siste årgang ble samlet og trykket i 1790, men siste nummer strekker seg altså bare til oktober 1789.
- 32 «Maanedskriftet Kiøbenhavns Skilderie», *Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 49 (1790): 773–778.
- 33 Petersen, *Oplysningens gale hund*, 165. Kjærgaard, *Reimagining society*, problematiserer hele litteraturbegrepet i perioden, og knytter det til avgrensninger til det politiske ved å følge tre franske forfattere: Mercier, Choderlos de Laclos og Marie-Joseph Chénier. Det er en kjærkommen diskusjon, som knytter litteraturbegrepet til ulike aktørers historisk spesifikke forståelse av begrepet, noe som kan hevdes å være en mangel i klassiske studier av 1700-tallets litterære offentlighet og dens politiske betydning, for eksempel Robert Darntons *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*.
- 34 «Rigsdalers-Sedlens Hændelser», *Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 49 (1790): 778–789, 778.
- 35 Morten Møller, «Reformer og reaktion», 476.
- 36 Det var trykker Holm som fikk boten på 200 rigsdaler etter pamfletten *Julemærker*, ikke Riegels.
- 37 Grub street var en gate i Londons utkant som på 17- og 1800-tallet var beryktet for å huse mange såkalte «hack writers», eller «bladsmørere», fattige forfattere og journalister som, ble det hevdet, kunne skrive alt mulig for en billig penge.
- 38 Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of pre-revolutionary France*, 216.
- 39 Riegels varslet dette allerede i første nummer, at han «hverken binder sig til nogen vist Antal Ark, Tid eller nogen anden Bestemmelse». [Niels Ditlev Riegels], *Kiøbenhavns Skilderie*, 1 (1786), 2. Også Heibergs *Rigsdaler-sedlens Hændelser* kom ut når det passet Heiberg – det vil si i en svært ujevn takt fra 1787 til 1793.
- 40 [Niels Ditlev Riegels], *Kiøbenhavns Skilderie*, 1 (1786), 1.
- 41 [P.A.Heiberg], *Rigsdaler-sedlens Hændelser*, 8 (1787), 325.
- 42 Mercier, *Tableau de Paris*, iii.
- 43 Mercier, *Tableau de Paris* (Amsterdam: 1782), vi.
- 44 Holm, *Den offentlige Mening*, 35.
- 45 [Niels Ditlev Riegels], «Hvorfore er dette sidste Nummer af Kiøbenhavns Skilderie», *Kiøbenhavns Skilderie*, 10, 11, 12 (1789): 193–231, 193.
- 46 [Riegels], «Hvorfore er dette sidste Nummer», 208.
- 47 Blandhol, «Kritikkens forutsetning», 291.
- 48 Christian Colbjørnsen, *Et par ord fra General-Procureur Christian Colbjørnsen til Oplysning i Anledning af de udkomne Tvende Breve fra Riegels til Heiberg, reisende til Norge* (København: Schultz, 1797), 3. Svar på pamfletten til Riegels med tittelen *Tvende Breve fra Riegels til Heiberg reisende i Norge, om Vinkelskrivere, forhexede President-Penne, om Bibellæsning og om Normandens haarde Bøigde-Lænker* (København: Schubothe, 1797).
- 49 Han opptrer med pseudonyme navn i sine pamfletter, med en rekke karakterer, som Mads Bager eller Jæesper Trækholt. Disse er egentlig ikke satiriske personer, men iscenesatte personer med samme meninger som ham selv. Det er altså en ganske anerledes pseudonymitetsstrategi sammenliknet med Rahbek sin. Rahbek lager komiske skikkelser gjennom de pseudonymene han benytter i *Den danske Tilskuer*. Det er skikkelser han vil karrikere. Men Riegels mangler heller ikke denne strategien med å karrikere sine motstandere, han gjøre det bare ikke gjennom direkte pseudonymitet.

Litteratur

- Berge, Kjell Lars. «Developing a new political text culture in Denmark-Norway, 1770–1799». I *Eighteenth Century Periodicals as Agents of Change*, redigert av Ellen Krefting, Aina Nøding og Mona Ringvej, 175–176.
- Blandhol, Sverre. «Kritikkens forutsetning: Kampen om trykkefriheten 1797–1801», 279–316, i *Kritikk før 1814. 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*, redigert av Eivind Tjønneland. Oslo: Dreyer, 2014.
- Colbjørnsen, Christian. *Et par ord fra General-Procureur Christian Colbjørnsen til Oplysning i Anledning af de udkomne Tvende Breve fra Riegels til Heiberg, reisende til Norge*. København: Schultz, 1797.
- Darnton, Robert. *The Forbidden Best-Sellers of pre-revolutionary France*. Glasgow: Harper Collins, 1996.
- Evju, Håkon. «'Skrivefrihedens Rigsdag'. Patriotisme, trykkefrihet og politisk deltakelse under det sene eneveldet». *Politisk kompetanse. Grunnlovas borgar 1814–2014*, redigert av Nils Rune Langeland, 143–167. Oslo: Pax forlag, 2014.
- [Fasting, Claus]. «Til Læseren», *Provinzial-Samlinger* 1 (1791).
- Glebe-Møller, Jens. *Struensees vej til skaffottet. Fornuft og åpenbaring i Oplysningstiden*. København: Museum Tusulanums forlag, 2006.
- Haberma, Jürgen. *Borgerlig Offentlighed*. København: Informations Forlag, 2009.
- Holm, Edvard. *Nogle hovedtræk af trykkefrihedens historie*. København: Schultz, 1885.
- Horstbøll, Henrik. «Anonymiteten, trykkefriheten og forfatterrollens forandring i 1700-tallets Danmark». *Lychnos. Årbok För Idé- och Lärdomshistoria* (2010): 147–161.
- Johnsen, Emil Nicklas. «I Klios forgård. Forfatterroller, offentlighet og politisk evaluering i Niels Ditlev Riegels' (1755–1802) historieskriving», Ph.d.-avhandling, UiO, 2019.
- Kjærgaard, Thorkild. «The Rise of Press and Public Opinion in Eighteenth-century Denmark-Norway», *Scandinavian Journal of History*, 14, 4 (1989): 215–230.
- Kjærgaard, Jonas. *Reimagining Society in 18th Century French Literature: Happiness and Human Rights*. New York: Routledge, 2018.
- Krefting, Ellen, Aina Nøding og Mona Ringvej. *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*. Oslo: Scandinavian Academic press, 2014.
- Krefting, Ellen, Aina Nøding og Mona Ringvej (red.). *Eighteenth century periodicals as Agents of Change. Perspectives on Northern Enlightenment*. Leiden: Brill, 2015.
- Krefting, Ellen. «Panegyrikk, spectator-litteratur og offentlighet under det dansk-norske eneveldet». *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 2 (2016): 94–105.
- Mchangama Jacob og Frederik Stjernefelt, MEN. *Ytringsfrihedens historie i Danmark*. København: Gyldendal, 2016.
- Mercier, Louis-Sébastien. *Tableau de Paris. Nouvelle édition. Corrigée & augmentée*. Bind 1–2. Amsterdam, 1782.
- Morgen-Post*, 1–2 (1786).
- Munck, Thomas. «Absolute Monarchy in Later Eighteenth-Century Denmark: Centralized Reform, Public Expectations, and the Copenhagen Press», *The Historical Journal* 41, 1 (1998): 201–224.
- _____. «Public debate, politics and print. The late enlightenment in Copenhagen during the years of the french revolution 1786–1800». *Historisk tidsskrift*, 19, 5 (2014): 323–351.
- Møller, Morten «Reformer og reaktion». I *Dansk litteraturhistorie 4. Patriotismens tid 1746–1807*, redigert av Johan Fjord Jensen, Morten Møller, Toni Nielsen og Jørgen Stigel, 467–488. København: Gyldendal, 1983.
- «Maanedskriftet Kiøbenhavns Skilderie», *Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 49 (1790): 773–778.
- Nøding, Aina. «Hva er et 1700-tallstidsskrift?», I *Opplysningens tidsskrifter. Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*, redigert av Eivind Tjønneland, 3–14. Bergen: Fagbokforlaget, 2008.
- Pallares-Burke, Maria-Lúcia. «The Spectator, or the metamorphoses of the periodical: a study in cultural translation». I *Cultural Translation in Early Modern Europe*, redigert av Peter Bruke og R. Po-Chia Hsia, 142–159. Cambridge: Cambridge University press, 2007.
- Petersen, Morten. *Oplysningens gale hund. Oprører, kirkehader og kongeskænder. 1755–1802. En biografi*. København: Aschehoug, 2003.
- [Rahbek, Knud Lyhne]. *Den danske Tilskuer* (1791–1808).
- [Rahbek, Knud Lyhne]. «Literatur», *Minerva*, 1 (1785): 71–87.
- [Rahbek, Knud Lyhne]. Liehater Truthfriend. «Hr. Tilskuer». *Den danske Tilskuer* 16 (1797): 121–127.
- Rian, *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkaene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- [Riegels, Niels Ditlev]. *Maanedsskriftet Kiøbenhavns Skilderie* (1786–89).
- [Riegels, Niels Ditlev]. «Hvorfore er dette sidste Nummer af Kiøbenhavns Skilderie», *Kiøbenhavns Skilderie*, 10, 11, 12 (1789): 193–231.
- Riegels, Niels Ditlev. *Tvende Breve fra Riegels til Heiberg reisende i Norge, om Vinkelskrivere, forhædede President-Penne, om Bibellæsning og om Normandens haarde Bøigde-Lænker*. København: Schubothe, 1797.
- [Riis, Jørgen]. *Den danske Spectator* (1744–45).
- «Rigsdalers-Sedlens Hændelser». *Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 49 (1790): 778–789, 778.
- Sennett, Richard. *The Fall of Public Man*. London: Penguin, 2002.
- Thaarup, «Peter Andreas Heiberg», *Historisk Tidsskrift*, 13, 2 (1860–63): 119–120.
- The Spectator complete in one volume*. London: Jones & co, 1832.
- Tjønneland, Eivind. «Innledning». I *Opplysningens tidsskrifter. Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*, redigert av Eivind Tjønneland, i–xvii. Bergen: Fagbokforlaget, 2008.
- Tjønneland, Eivind (red.). *Kritikk før 1814*. Oslo: Dreyer, 2014.
- _____. *Opplysningens tidsskrifter. Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008.